

Steentijd in de Kempen

Prospectie, kartering en waardering van het laat-paleolithisch en mesolithisch erfgoed

Marijn Van Gils & Marc De Bie

1 Inleiding

1.1 VOORGESCHIEDENIS

Archeologisch onderzoek dat de laatste jaren door het I.A.P.¹ in de Kempen is uitgevoerd, heeft aangetoond dat het steentijdpatrimonium in deze regio erg rijk, op bepaalde plaatsen relatief goed bewaard, en vooral nog grotendeels onbekend is. Dit kan onder meer worden afgeleid uit terreinwerk in Weelde en Merksplas, waar een grote vondstenrijkdom over een uitgestrekt gebied werd vastgesteld². Een intensieve boorcampagne te Meer toonde de uitzonderlijke rijkdom aan die de Kempense sites op zich kunnen vertonen³. Te Bocholt tenslotte werd duidelijk dat dergelijke goed bewaarde sites volkomen onbekend kunnen zijn⁴. Anderzijds is evenwel ook gebleken dat de conservatie van dit erfgoed de laatste eeuw erg heeft geleden en ook nu nog wordt bedreigd door menselijk ingrijpen in het landschap.

Volgens het spreidingspatroon van de tot hertoe gekende vindplaatsen, bevinden de laat-paleolithische en mesolithische sites zich meestal op droge, hoger gelegen zandgronden nabij (voormalig) open water. Waar deze zones nog niet verstoord zijn door landbouwactiviteiten of infrastructuurwerken, gaat het op dit moment vaak om beboste arealen. Tot voor kort werd aangenomen dat dergelijke bosgebieden nauwelijks in aanmerking komen voor archeologische prospectie. Uit het onderzoek te Meer en Bocholt bleek dat het met aangepaste boringen en zeven in feite wel kan⁵. Het is intussen ook duidelijk dat deze bossen wellicht nog de best bewaarde sites herbergen. Zij vormen één van de laatste buffers tegen de uitbreidende ingrepen die de voorbije eeuw in het Kempens landschap werden gepleegd. Anderzijds kan ook ondoordachte bosbouw leiden tot aantasting van dit fragiele patrimonium. Een goed onderbouwd beheer dringt zich dan ook op om het behoud van dit erfgoed voor de toekomst veilig te stellen.

1.2 DOELSTELLINGEN

In het kader van haar inventarisatieopdracht startte het I.A.P. in 2001 een systematische prospectie en kartering van deze gebieden. De hoofddoelstelling van dit project is het opsporen, karteren en waarderen van laat-paleolithische en mesolithische sites in de Belgische Kempen, met het oog op beheer en bescherming. Reeds gekende sites maar vooral ook nieuwe, tot dusver ongekende vindplaatsen worden hiertoe opgezocht.

Daarnaast kan dit project een bijdrage leveren tot het debat over de genese en chronologie van de Kempische landduinen. Tenslotte moet het ook verder inzicht verschaffen in het nederzettingpatroon van de betrokken jager-verzamelaargroepen en leiden tot een betere prognose voor de aanwezigheid van steentijdsites bij toekomstige planning van infrastructuurwerken en landgebruik.

1.3 PROJECTOPBOUW

Twee fasen kunnen onderscheiden worden. De eerste fase omvatte de inventarisatie van de gekende sites, prospectie naar nieuwe sites en herlokalisering van potentieel waardevolle gekende vindplaatsen. Deze eerste stap werd in 2001 uitgevoerd en heeft ons niet enkel een reeks nieuwe vindplaatsen opgeleverd, maar eveneens een beter beeld verschaft over de inplanting van dit type van site in het landschap en ons toegelaten om de gebruikte methode te evalueren en verfijnen⁶.

De tweede fase bestaat uit waarderingsonderzoek op potentieel waardevolle sites. Om de methode uit te testen en te verfijnen werden eerst enkele sites zorgvuldig geselecteerd. In 2002 werden zo twee sites onderzocht: *Ravels-Witgoor* en *Opplabbeek-Ruiterskuilen/Schaapsven/Turfven*. In 2003 kwamen *Lommel-Maatsbeide*, *Lommel-Molse Nete* en *Arendonk-Korbaan* aan de beurt. In 2004 zal deze fase vervolledigd worden

¹ Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, recent hervormd tot het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE).

² Verbeek 1998; Roymans & De Decker 2001.

³ De Bie 2000 a & c.

⁴ De Bie 2000 b & c.

⁵ De Bie 2000 a, b & c.

⁶ Van Gils & De Bie 2001 & 2002a.

door een tweede campagne te Lommel-*Maatbeide*. De waarderingsfase laat toe om deze vindplaatsen doeltreffend te beheren en eventueel te beschermen. Verdere publicatie moet eveneens de gebruikte methodiek verspreiden en meer vertellen over de aard en inplanting van deze laat-paleolithische en mesolithische sitecomplexen in de Kempen. Eind 2004 kan zo het experimentele deel van de waarderingsfase afgerond worden, en kunnen de opgebouwde methodes en ervaring benut worden voor verder beheersgericht onderzoek van dit weinig zichtbaar en dus kwetsbaar deel van het archeologisch erfgoed.

2 Eerste fase: inventarisatie, prospectie en kartering

2.1 INVENTARISATIE

De gekende laat-paleolithische en mesolithische sites van de Kempen werden geïnventariseerd in het kader van de Centrale Archeologische Inventaris. Zowel opgegraven sites als oppervlaktevondsten werden hierin opgenomen, alsook ongedetermineerde steentijdsites (meestal oppervlaktevondsten) waarvan het vondstmateriaal doet vermoeden dat ze tenminste gedeeltelijk uit het laat-Paleolithicum of Mesolithicum stammen (fig. 1).

2.2 PROSPECTIE EN KARTERING

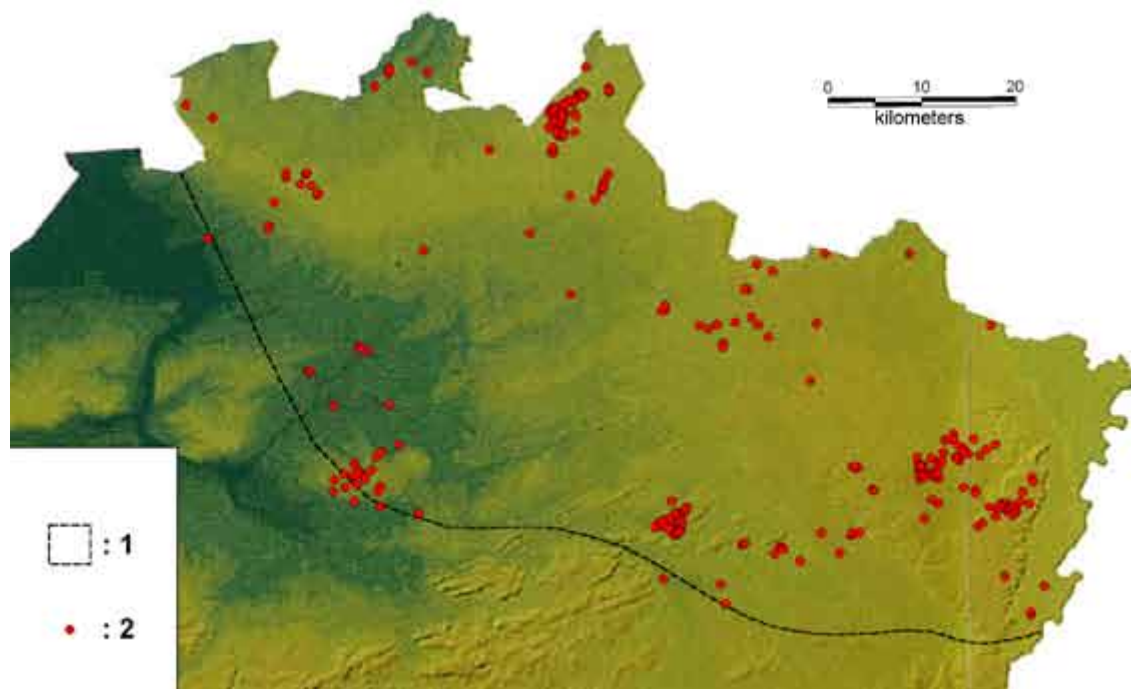
Naast inventariseren van gekende sites zochten we ook actief naar nieuwe vindplaatsen. Omwille van de grootte van het projectgebied, met name de hele

Kempen, werden locaties met een hoge verwachting eerst op kaart omschreven. Hierbij werd gezocht naar geografische contexten die met de meeste gekende laat-paleolithische en mesolithische sites overeenstemmen. Deze bestaan in de Kempen voornamelijk uit een droge zandrug (vaak een laatglaciale duin) nabij (voormalig) open water (ven of riviertje).

Aangezien prospectie door middel van booronderzoek meer intensief is dan bijvoorbeeld de klassieke veldkartering, werd enkel naar sites gezocht waar gebruik van deze methode ten volle zou renderen. Dit betekent dat vooral bos- en heidegebieden in ogenschouw genomen werden. Veldkartering kan hier namelijk maar zeer beperkt gebruikt worden. Ook werden enkel gebieden opgezocht waar de podsolbodem nog bewaard is. Deze natuurlijke bodem op de Kempense zandgronden is een goede indicator voor de afwezigheid van recente menselijke ingrepen en duidt op een aanzienlijke ouderdom van het loopvlak. De kans op een relatief onverstoord site is er dus groot (fig. 2).

Na een eerste verkenning op het terrein, waarbij voor elke locatie nagegaan werd of haar kenmerken overeenstemmen met de kaartgegevens, kon tot de eigenlijke prospectie overgegaan worden. Dit gebeurde door het opboren en uitzeven van sediment.

De boringen werden verricht met de zogenaamde megaboer (Edelmantype, 20 cm diameter). De locatiekeuze was louter gebaseerd op visuele evaluatie van de topografie (fig. 3). Meestal werd gezocht naar een droge, hooggelegen plaats, afhellend naar of uitkijkend op een natte depressie. Er werd door de podsol heen geboord, tot ruim in de C-horizont. Het sediment werd vervolgens droog gezeefd op een

1 Spreiding van de geïnventariseerde laat-paleolithische en mesolithische sites in de Kempen. 1: Afbakening van de Kempen, 2: Vindplaats.

Distribution of the inventoried Final Palaeolithic and Mesolithic sites in the Campine area. 1: The Campinearea, 2: site.

2 *Podsolprofiel te Meer Werkhovense Goren.*
Profile of a podzolic soil at Meer Werkhovense Goren.

3 *De megaboort en het opgeboorde zand naast een boorputje te Meer Meirberg.*
20 cm diameter auger and soil samples next to a borehole at Meer Meirberg.

maaswijdte van 4 mm. De profielen in de boorputjes werden opgemeten teneinde de bewaringstoestand van de podsolbodem te registreren. Tenslotte werd de locatie van elk boorpunt met een eenvoudig GPS-toestel opgemeten.

Er werd niet nagelaten om ook brandgangen, boomvallen, konijnenpijpen e.d. te inspecteren en eventueel aanpalende akkers te belopen. Dit brengt immers op een minder arbeidsintensieve manier extra informatie aan.

Aangezien de doelstelling van deze prospectiecampagne het lokaliseren van zoveel mogelijk sites in een zo ruim mogelijk gebied was, werd het aantal boringen per locatie beperkt en werden enkel zoveel artefacten verzameld als nodig leek om een boorlocatie als steentijdsite te kunnen bestempelen. De enige bedoeling was om sites te treffen, niet om een gedetailleerd of betrouwbaar beeld te verkrijgen van de rijkdom, de uitbreiding of de culturele context. Dit was voorbehouden aan de tweede fase: het waarderingsonderzoek.

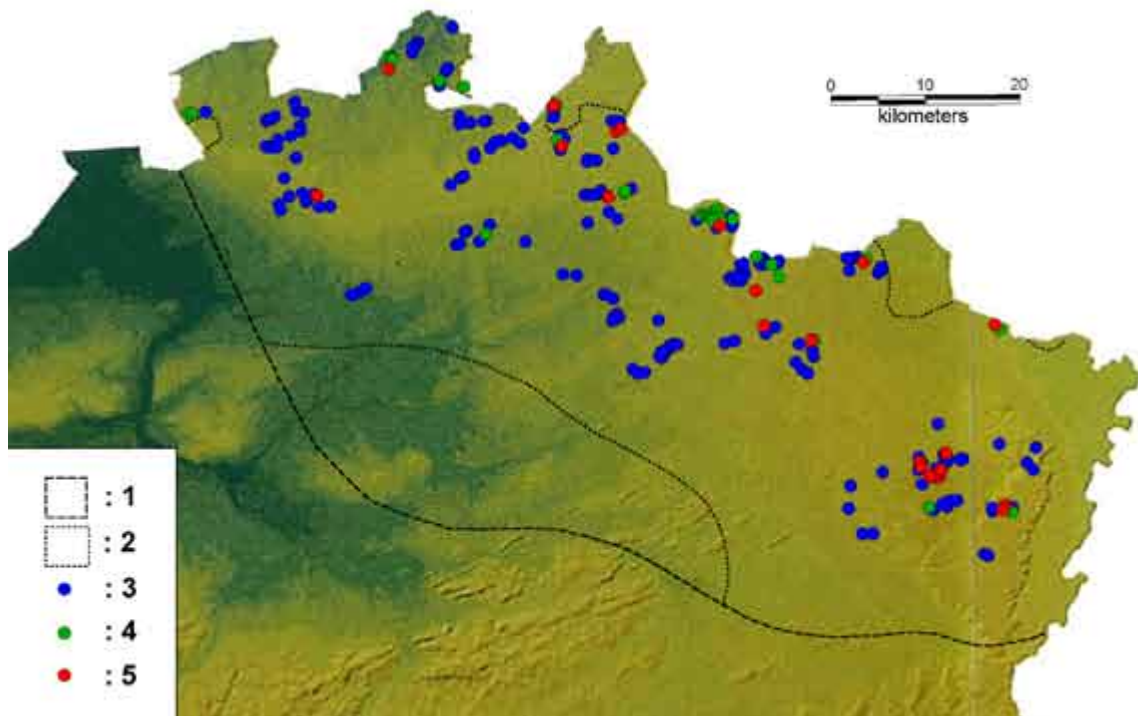
2.3 RESULTATEN

Onze methode is efficiënt gebleken: eenmaal een interessante locatie op het terrein kan vastgesteld worden, blijkt men met een klein aantal boringen een reële kans te hebben om daadwerkelijk een site te treffen.

De resultaten zijn enerzijds zeker positief te noemen: naast de (her)lokalisatie en uitbreiding van verscheidene reeds als vindplaats gekende zones, zijn een reeks voordien volledig onbekende sites ontdekt. Bovendien zijn het steeds relatief goed bewaarde sites met vaak een al even interessante geografische context. Hun waarde voor toekomstig wetenschappelijk onderzoek kan dan ook hoog ingeschat worden. Bijna elk van deze sites komt in aanmerking voor verder waarderingsonderzoek en eventueel bescherming (fig. 4).

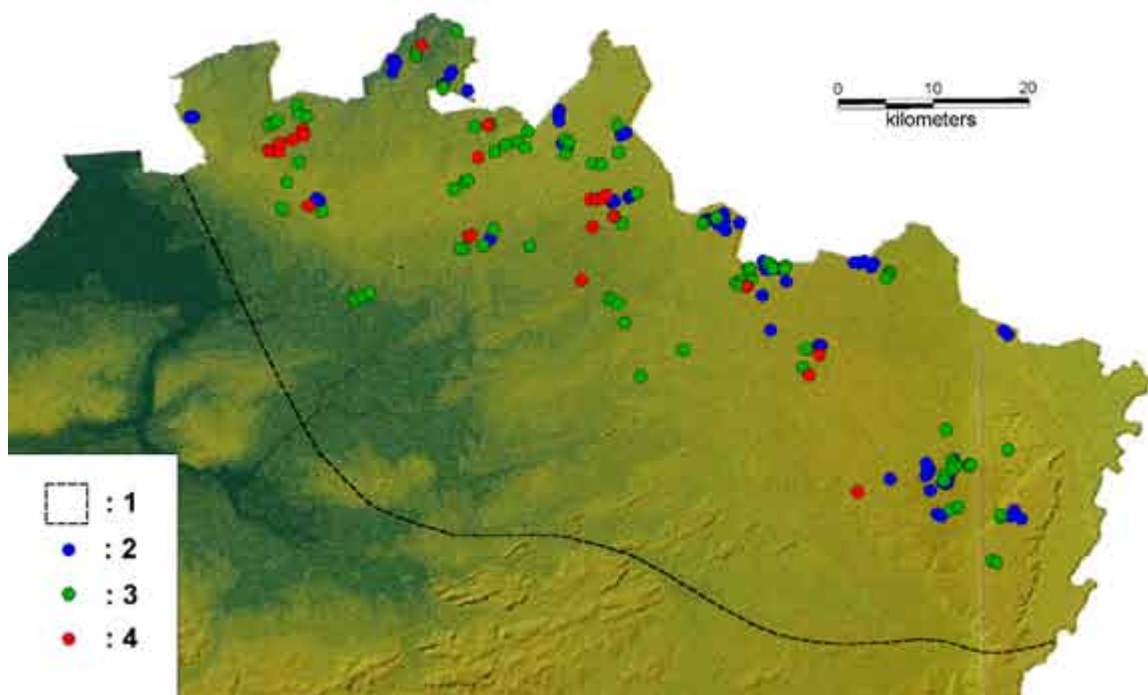
Helaas zijn er tegelijk ook negatieve waarnemingen gedaan met betrekking tot de bewaringstoestand van het archeologisch erfgoed. Uitgestrekte gebieden zijn vernield door landbouwactiviteiten en de Vlaamse bouwzucht, maar vele zones zijn ook aangetast door natuur- en bosbeheer (fig. 5). Een beter begrip van dit kwetsbare deel van het Vlaamse bodemarchief en een aangepast beheer blijken dus een dringende noodzaak⁷.

⁷ Van Gils & De Bie 2001 & 2002a.

4 *Overzicht van de resultaten van de prospectiecampagne in 2001. 1: Afbakening van de Kempen, 2: Onderzoeksgebied van de terreincampagne 2001, 3: Op het terrein verkende zones, 4: Boorlocaties, 5: Vindplaatsen.*

Overview of the results from the survey campaign of 2001. 1: The Campine area, 2: Research area of the 2001 field campaign, 3: On site visited and evaluated locations, 4: Bored locations, 5: Findspots.

5 *Overzicht van de bewaringstoestand van de bodems die tijdens de prospectiecampagne in 2001 gecontroleerd werden. Het gaat hier steeds om gebieden die op de bodemkaart als podzolgebied aangeduid zijn. 1: Afbakening van de Kempen, 2: Goed bewaarde zones, 3: Verploegde zones, meestal gelegen in bossen waarvan de bodem door recent bosbeheer bewerkt werd, 4: Bebouwde zones met volledig vergraven bodem.*

Overview of the preservation condition of the soils that were sampled during the 2001 survey campaign. All the areas are mapped as podzolic soils on the soil maps. 1: The Campine area, 2: Well preserved soil, 3: Plowed soil, mostly located in forested areas subjected to forest management works, 4: Built over zones where the soil is completely disturbed.

3 Tweede fase: waardering

In 2002 ging de waarderende fase van dit project van start. Hiervoor werden twee sites geselecteerd die een goed potentieel vertoonden: Ravels-*Witgoor* (provincie Antwerpen), als een voorbeeld van één van de nieuwe sites die tijdens de prospectiecampagne aan het licht kwamen, en Opglabbeek-*Ruiterkuilen/Turfven/Schaapsven* (provincie Limburg), als reeds gekende vindplaats. Deze werden in 2003 aangevuld met Lommel-*Maatheide* (provincie Limburg), als bedreigd Federmessersite, Lommel-*Molse Nete* als accuut bedreigd site langs een beekvallei en Arendonk-*Korbaan* (provincie Antwerpen) als in een natuurgebied gelegen vindplaats.

Bij de selectie werd niet enkel de potentiële gaafheid, rijkdom en uitgestrektheid in rekening gebracht, maar tevens de specifieke kenmerken die een vindplaats interessant maken om onze methodiek te verfijnen en een bredere kijk te bekomen op de landschappelijke inplanting enerzijds, en de verschillende beheerssituaties anderzijds. Vanzelfsprekend werd dan ook zo veel mogelijk variatie nagestreefd in de keuze.

3.1 DOELSTELLINGEN

Het waarderingsonderzoek heeft in de eerste plaats een precieze lokalisatie en omschrijving van de artefactconcentraties tot doel. Daarnaast moeten diverse waarderingscriteria in verband met de site worden ingevuld: toestand van de bodem, bewaringstoestand en potentieel van het omringende landschap, dichtheid van en rijkdom aan archeologisch materiaal. Ook het determineren van de culturele context(en) is één van de doelstellingen. Tenslotte wordt veel aandacht aan de inplanting van de site geschonken. Deze informatie kan immers waardevol zijn voor verder prospectie- en waarderingsonderzoek in de Kempen.

3.2 TERREINMETHODE

Door middel van systematische boorcampagnes trachten we het merendeel van onze vragen te beantwoorden. Volgens een regelmatig gridpatroon (10 m op 12 m of 5 m op 6 m) plaatsen we een groot aantal sondages met de megaboer (fig. 6). Het opgeboorde sediment wordt vervolgens uitgezeefd op 3 mm en de herkomst van de gerecupereerde artefacten op plan aangeduid. Tenslotte wordt de topografie in detail opgenomen en registreren we voor elke boorput het bodemprofiel.

De grote voordelen van deze methode zijn de beperktheid van de verstoring en de efficiëntie: op een relatief korte termijn kan men een accuraat beeld bekomen van een uitgestrekt gebied.

6 Uitvoeren van boringen tijdens de waarderingscampagne te Opglabbeek Schaapsven.
Auger in action during the assessment campaign at Opglabbeek Schaapsven.

3.3 RAVELS-WITGOOR

De site Ravels-*Witgoor* bevindt zich in de Gewestbossen te Ravels, in het noorden van de Antwerpse Kempen, nabij de grens met Nederland.

1462 boringen werden gedurende drie maanden (juni-augustus 2002) uitgevoerd op een N-Z georiënteerde droge zandrug langsheen een uitgestrekte depressie. Het beboord areaal is opgedeeld in verschillende zones, verspreid over de meer dan één kilometer lange rug, en omvat 8,1 ha in totaal. 115 artefacten werden gerecupereerd uit 65 boorputjes. De maximale afstand tussen de twee uiterste vondstlocaties bedraagt ongeveer 900 m, wat aantoont dat we hier inderdaad met een zeer uitgestrekt fenomeen te maken hebben, en dat we duidelijk kunnen spreken van een sitecomplex waarin ongetwijfeld een veelvoud aan occupatiefasen aanwezig is.

Bovendien bevinden de artefactconcentraties zich steeds op de top van de rug of op de naar de depressie gerichte zijde (samen een 50 m brede strook), maar nooit op de andere helling. Bovendien zijn ze over de gehele lengte van de rug verdeeld zonder noemenswaardige lacune. We zien hier dus een zeer duidelijk patroon in de vondstverspreiding waaruit een nauwe band met het natuurlijk landschap naar voren komt. De nabijheid van open water moet dus effectief een belangrijke factor zijn geweest bij de nederzettingen van de prehistorische mensen (fig. 7).

Tenslotte toont de studie van de boorprofielen en het omringende landschap dat de vindplaats zeer goed bewaard is. Ze is dan ook zeker de moeite waard om gevrijwaard te worden voor toekomstig onderzoek⁸.

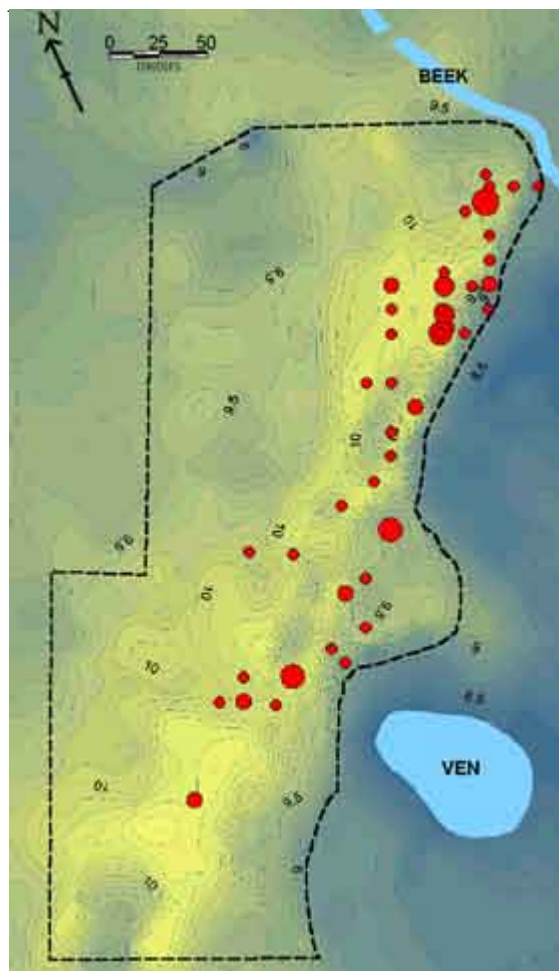
3.4 OGPLABBEEK-RUITERSKUILEN/TURFVEN/SCHAAPSVEN

Op het Kempens Plateau in Midden-Limburg, in de gewestbossen in het noordwesten van de gemeente Opglabbeek, bevindt zich een groot gebied (ongeveer 130 ha) met relatief goed bewaarde podsolbodems. Een vroegere opgraving te *Ruiterskuilen*⁹ en vele prospectievondsten¹⁰ in en rond deze zone wezen reeds op een grote rijkdom aan archeologisch materiaal. Het betreft hier een groot en topografisch complex gebied met verschillende natte depressies, drie vennen en een kluwen van lage ruggen en duinen.

Omwillen van deze complexiteit werd het gebied opgedeeld in drie zones: *Ruiterskuilen*, *Turfven* en *Schaapsven*, elk gesitueerd op een lage rug bij de verschillende vennen. Op een totale oppervlakte van 5,43 ha werden zo 1396 boringen uitgevoerd. Dit gebeurde in een periode van drie maanden, van september tot en met november 2002.

Dit leverde 102 artefacten op, waarvan de spreiding aantoont dat er te *Ruiterskuilen* over een oppervlakte van 20.000 m² daadwerkelijk archeologisch materiaal aanwezig is. Bovendien lijkt het erop dat de vindplaats zich nog veel verder uitstrekt, voornamelijk in de richting van het *Schaapsven*.

Dit staat in schril contrast met de opgraving van 1971, waarbij slechts 145 m² werd opgegraven. Alhoewel de toenmalige opgravers zich er reeds van bewust waren dat zij de randen van de site niet hadden bereikt, stemmen de nieuwe gegevens toch tot nadenken over de betekenis van de vondstensembles afkomstig van dergelijke in de ruimte beperkte opgravingen. Omwillen van het arbeidsintensief karakter is het in de praktijk quasi onmogelijk en ook niet wenselijk om sites van een dergelijke grootte volledig op te graven, maar we zullen ons er meer dan ooit van bewust moeten blijven dat deze nederzettingen hoogstwaarschijnlijk één groot geheel van opeenvolgende occupaties omvatten, waarvan de archeologische overblijfselen zich nu naast, op en door elkaar bevinden. Uit deze palimpsestsituaties één bepaald

7 Vondstverspreiding van de waarderingscampagne van de noordelijke zone van Ravels Witgoor. Het beboord areaal wordt begrensd door de streepjeslijn. De grootte van de rode bollen correleert met het aantal opgeboorde artefacten.

Findspot distribution from the valuation campaign of the northern zone of Ravels Witgoor. The area subjected to augering surveying is indicated by the dashed line. The size of the red dots correlates with the number of artefacts that were discovered per borehole.

moment in de tijd distilleren wordt dan ook een bijzonder moeilijke opgave. Dit heeft vanzelfsprekend eveneens belangrijke consequenties voor de analyse van de ruimtelijke structuur van deze sites.

De topografische complexiteit van het gebied heeft het niet mogelijk gemaakt om alle grenzen van de vindplaats exact te bepalen, maar de boorcampagne heeft toch een voldoende gedetailleerd beeld kunnen schetsen van de locatie en uitgestrektheid van de site. Deze bevindt zich in relatief goed bewaarde bodems en in een landschap met een hoge natuurwaarde dat nog veel elementen van de laatglaciale topografie in zich draagt. Prospectievondsten in het

⁸ Van Gils & De Bie 2002b.

⁹ Vermeersch *et al.* 1974.

¹⁰ B.T.K.-project 1984-1985: *Archeologische vondstenkartering: gemeenten Opglabbeek, ged. As en Meeuwen-Gruitrode*, (manuscript), s.l.

verleden en de enkele artefacten die aan het *Turfven* werden gerecupereerd wijzen op de archeologische rijkdom van het gehele gebied, en de mogelijkheid om ook andere vormen van steentijdoccupaties aan te treffen. Dit gebied kan dus duidelijk als archeologisch zeer waardevol bestempeld worden, en zou door een archeologische en landschappelijke bescherming best bewaard blijven als belangrijke bron van Kempens steentijderfgoed¹¹.

3.5 LOMMEL-MAATHEIDE

Het in de CAI als knelpuntgebied bestempelde gebied *Lommel-Maatheide* wordt op middellange termijn bedreigd door zandontginning. Op dit ongeveer 100 ha grote gebied werden reeds vanaf 1935 door prof. Hamal-Nandrin steentijdvondsten beschreven¹², en de rijkdom werd bevestigd door talloze latere vondsten¹³.

Tijdens de prospectiecampagne van 2001 werden op braakliggend terrein langs de weg eveneens artefacten gevonden, maar de context was volledig verstoord en de rest van het gebied leek inmiddels volledig vernield door zandverstuiving en de vervuiling van de voormalige zinkfabriek. Een terreinbezoek in 2002, naar aanleiding van de geplande sanering van het gebied en de bestempeling als knelpuntgebied, onthulde echter in het zuidoosten, net ten Noorden van de *Blokwaters*, een lage kleine rug met een goed bewaarde bodem. Aangezien deze rug temidden van nat gebied gelegen is en aansluit bij de locatie van de prospectievondsten van 2001, werd in mei 2003 een intensieve boorcampagne opgestart¹⁴.

Het volledig uitboren van dit ruggetje leverde helaas geen artefacten op. Het vormt echter een uitloper van een grotere en hogere (maar verder door de aanleg van een weg volkomen verstoorde) duin, waarop weliswaar in verstoorde context wel materiaal gevonden werd. De prehistorische mens is dus wel aanwezig geweest in de nabije omgeving, maar het goed bewaarde en uitgeboorde ruggetje was wellicht toch te laag gelegen en te nat voor bewoning.

De opvolging van de sanering in de rest van het gebied bracht echter een belangrijke vondst aan het licht. In het profiel van een lange N-Z georiënteerde gracht werd namelijk een begraven Usselo-bodem herkend (fig. 8). Hierin werden Federmesser-artefacten *in situ* aangetroffen, wat tot de opgraving van een kleine maar duidelijk begrensde concentratie leidde¹⁵. Het materiaal was niet enkel bijzonder vers, maar de zeer beperkte verticale spreiding duidt eveneens op een uitzonderlijke bewaringstoestand. Bovendien hebben we waarschijnlijk te maken met één occupatiefase, niet de gebruikelijke palimpsestsituatie van de meeste sitecomplexen. Dit alles maakt deze vindplaats van uitzonderlijk belang en betekent een enorm

8 *Profiel te Lommel-Maatheide. Een tiental centimeter dikke uitlogingshorizont (aan de truweel) vertegenwoordigt de Usselo-bodem. De bontskool en asse in de top van deze bodem zijn vermoedelijk afkomstig van grote bosbranden op het einde van de Allerød, de warmere periode op het einde van de laatste ijstijd waarin deze bodem zich gevormd heeft.*

Profile at Lommel- Maatheide. A bleached horizon of about 10 cm thick (indicated by the trowel) represents the Usselo soil. The charcoal and ashes in the top of this soil probably originate from big forest fires at the end of the Allerød interstadial, a warmer period at the end of the last ice age in which this soil was formed.

potentieel voor verder onderzoek. Verdere prospectie bracht nog verschillende andere vondstlocaties aan het licht, wat betekent dat de Usselo-bodem nog over grotere oppervlakte aanwezig moet zijn en meerdere uitstekend bewaarde silexconcentraties bevatten.

Dit verschaft ons de unieke gelegenheid om onze boormethode uit te breiden en aan te passen aan het prospecteren, karteren en waarderen van steentijdsites in een begraven paleobodem. In een eerste fase zullen we moeten achterhalen waar precies de Usselo-bodem nog onder het huidige oppervlak bewaard is, waarna systematisch onderzocht kan worden of er vuursteen aanwezig is. Aangezien de uitzonderlijke bewaringstoestand zeer arbeidsintensieve en tijdrovende opgravingstechnieken vereist en het gebied bedreigd wordt door zandwinning, is het van groot belang dat dit vooronderzoek zo snel mogelijk van start kan gaan. De huidige saneringswerken creëren hiervoor bovendien gunstige omstandigheden.

3.6 LOMMEL-MOLSE NETE

Naar aanleiding van de aanleg van de gasleiding Dilsen-Lommel door Fluxys werd door het I.A.P. een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd, waarbij door ons advies verstrekt werd over het steentijdpotentieel op het geplande tracé. De vallei van de *Molse*

¹¹ Van Gils & De Bie 2002b.

¹² Hamal-Nandrin *et al.* 1935; Verheyleweghen 1956.

¹³ Vermeersch 1975; J. Carolus: mondelinge mededeling; A. Goossens: mondelinge mededeling.

¹⁴ De Bie *et al.* 2003.

¹⁵ De Bie & Van Gils 2004.

Nete leek onmiddellijk zeer gevoelig te zijn. Op 850 m ten westen van de plaats waar de gasleiding de vallei loodrecht zou doorsnijden, maar in dezelfde topografische situatie, werden in 2001 immers reeds artefacten opgeboord. In het verleden werd tevens herhaaldelijk opgegraven langs deze vallei, nogmaals een kilometer verder naar het westen. Veldkartering tussen deze verschillende locaties en het geplande tracé van de gasleiding bracht over de gehele noordelijke valleiwand artefacten aan het licht, en dus werd in juli 2003 noodonderzoek van de bedreigde zone opgestart¹⁶.

Dit gaf ons de gelegenheid om de kwantitatieve betekenis van onze boorgegevens te toetsen. De zone werd namelijk eerst volledig uitgeboord om richting te geven aan de opgravingsmethode. Hierdoor kon het rijkste en best bewaarde areaal uitgekozen worden om opgegraven te worden. Deze vlakdekkende opgraving bracht inderdaad een zeer rijke laat-mesolithische site aan het licht in relatief goed bewaarde podsolen. Het liet ons ook toe onze boorresultaten te confronteren met de daadwerkelijke verspreiding van vondsten en zo de voorspellingskracht van onze methodiek te evalueren.

3.7 ARENDONK-KORHAAN

Het gebied *Korhaan* is gelegen in het 'landschap *Liereman*' en sluit aan bij het 'natuurgebied *Liereman*' te Oud-Turnhout. De prospectiecampagne en verschillende oppervlaktevondsten uit het verleden in dit gebied wezen ons naar een mooi langgerekte, N-Z georiënteerde rug langs een natte depressie¹⁷. De waarderingscampagne ging hier half augustus 2003 van start en heeft alweer een grote rijkdom aan steentijdmateriaal opgeleverd¹⁸. Over een lengte van meer dan 500 m werden artefacten opgeboord, soms tot meer dan 100 m van de rand van de depressie. Veldkartering heeft in de ruimere omgeving eveneens verschillende vondstlocaties opgeleverd. Het is duidelijk dat we ook hier weer te maken hebben met een uitgestrekt sitecomplex, waarvan de inplanting in het landschap, de grootte en de occupatiegeschiedenis typisch zijn voor een groot aantal laat-paleolithische en mesolithische sites in de Kempen. Bovendien lijkt de vindplaats relatief rijk en goed bewaard, waardoor een aangepast beheer in de toekomst zich opdringt.

4 Toekomstvisie

Het terreinwerk voor de methodologische ontwikkeling van het waarderingsonderzoek loopt bijna ten einde. De campagne te Arendonk-*Korhaan* werd eind oktober 2003 afgerond, en voor 2004 is enkel verder onderzoek te Lommel-*Maatbeide* gepland. Dit laatste

heeft het aanpassen van onze methodes aan de waardering van sites in een begraven paleobodem tot doel. Daarnaast moet deze campagne een basis bieden voor het uitwerken van een aangepaste onderzoeksstrategie in dit bedreigde prehistorisch landschap met wellicht de rijkste laat-paleolithische occupatie die op dit moment in Vlaanderen bekend is.

In 2004 zal eveneens de rapportage van de verschillende waarderingscampagnes afgewerkt worden. Met de hierin gepubliceerde gegevens kunnen vervolgens beschermingsprocedures van start gaan.

Om de gebruikte methodiek te verspreiden is het aangewezen om ook enkele (internationale) publicaties te verzorgen die hier dieper op ingaan. Daarmee kan verder beheersgericht booronderzoek begeleid en ondersteund worden, en kunnen andere archeologen op weg geholpen worden. Dit is eveneens voor 2004 gepland.

Dit onderzoek zal dus eind 2004 de methodiek voor prospectie, kartering en waardering van laat-paleolithische en mesolithische sites in de Kempen ontwikkeld en verspreid hebben. De weg is aldus geëffend voor verder beheersgericht onderzoek, dat dan op betrekkelijk systematische wijze kan uitgevoerd worden. Verschillende goed bewaarde en potentieel waardevolle steentijdsites werden reeds door de prospectiecampagne in 2001 aan het licht gebracht en wachten nu op verdere evaluatie om eindelijk het aangepaste beheer en eventuele bescherming te genieten die ze verdienen: *Weelde-Eindegoorbeide*, *Meeuwen-In Den Damp*, *Overpelt-Steenweg*, *Turnhout-Ravelse Bergen*, *Maasmechelen-Heuwelsven*, *Neerpelt-Turfven* en *Postel-Achter Grootbosbeide*¹⁹. Daarnaast blijven natuurlijk nog vele andere sites verborgen en is dus verder prospectiewerk aangewezen. Alleszins moet bij toekomstige terreinrepen vooronderzoek worden voorzien in landschappelijke contexten die op basis van dit project hoog gewaardeerd kunnen worden. Het is dan ook duidelijk dat de inspanningen van de laatste drie jaren slechts een eerste begin vormen van het beheer van steentijdsites in de Kempen. We ontwikkelden een nieuwe benadering en enkele sites werden reeds geëvalueerd voor bescherming, maar het grote beheerswerk ligt nog voor ons. Opvolgend prospectie- en waarderingsonderzoek zijn dan ook een noodzaak om het Kempisch steentijdergoed te behoeden voor verdere aantasting en vernieling.

Tenslotte kunnen de methodes die nu in de Kempische zandgrond toegepast worden, eveneens in andere gebieden, zoals de Maasvallei of Zandig Vlaanderen, uitgetest worden. Het steentijdergoed stopt uiteraard niet met de grenzen van de Kempen en de huidige boormethodes zouden rechtstreeks of in aangepast vorm bruikbaar kunnen zijn voor beheersgericht onderzoek in andere delen van Vlaanderen. Hiervoor is echter een verdere studie vereist.

¹⁶ Van Gils & De Bie 2003a.

¹⁷ Van Gils & De Bie 2002a; Heirbaut 1999.

¹⁸ Van Gils & De Bie 2003b.

¹⁹ Van Gils & De Bie 2002a.

5 Besluit

Tot enkele jaren geleden was de kennis van het laat-paleolithisch en mesolithisch erfgoed van de Kempen grotendeels beperkt tot bijna toevallige gegevens van opgravingen en prospectievondsten. Samenhang en systematiek was hierin niet nagestreefd en van een goed onderbouwd beheer van deze vindplaatsen was nauwelijks sprake.

Nu beschikken we over een inventaris van de gekende sites en zijn er door een systematische prospectiecampagne een reeks nieuwe sites getroffen en een aantal andere ge(her)lokaliseerd. Daarbij werd een onderzoeksstrategie op punt gesteld, die toelaat efficiënt dichtbegroeide gebieden te prospecteren. Het zijn net deze gebieden die vaak de best bewaarde sites herbergen.

De waarderingscampagnes die op een vijftal vindplaatsen werden uitgevoerd lieten toe voldoende informatie te verzamelen om de waarde van de sites te bepalen en hun verder beheer, vaak in de vorm van

bescherming, goed te onderbouwen. Het perfectioneren van de boormethodes en het opdoen van ervaring met verscheidene beheerssituaties zijn eveneens belangrijke resultaten die de systematische toepassing van deze methodiek bij verder beheersonderzoek mogelijk moet maken.

Zowel de prospectie- als de waarderingscampagne hebben nieuwe inzichten in de inplanting van laat-paleolithische en mesolithische sites in de Kempen opgeleverd. Op overtuigende wijze werd zo bevestigd dat we meestal niet te maken hebben met losse kampplaatsen, maar eerder met uitgestrekte sitecomplexen die ontstaan zijn door herhaaldelijke occupatie van dezelfde locatie. Het kan dan ook niet verbazen dat deze locaties een duidelijke samenhang met het natuurlijk landschap vertonen en dat we door de boorcampagnes een beter zicht krijgen op deze geografische gebondenheid en dan vooral de relatie tot open water. Het bekijken van vindplaatsen vanuit een breed en landschappelijk standpunt is vanaf nu onontbeerlijker dan ooit.

SUMMARY

Surveying, mapping, and assessing Final Palaeolithic and Mesolithic heritage in the Campine area

The Campine area ('Kempen') has for some time past been known for its large quantity of Final Palaeolithic and Mesolithic sites. Archaeological fieldwork of the last few years has revealed that these sites are rich in artefact numbers and sometimes very extensive. Most, however, are severely affected by (sub-)recent human impact on the landscape. In the undisturbed - mostly wooded - areas, by contrast, possible artefact scatters are invisible. Until recently, therefore, these areas were considered unfit for archaeological survey. This article presents a systematic survey of these landscapes with appropriate drilling campaigns, using drills of 20 cm diameter and screens with a 3mm mesh. The goal of the project is to systematically assess the archaeological value of the Campine region in order to select sites for protection. This program should also allow for a better prediction of archaeological potential in infrastructure or land management operations.

The project had two phases. The first phase took place in 2001 and consisted of 1) the inventory of known sites (including input into the Central Archaeological Inventory), 2) the re-localisation in the field of a selection of these sites, and 3) a survey for new sites. The latter only took place in areas where good preservation conditions were likely, i.e. places with more or less intact (podsollic) soil profiles, mostly in forests. This approach appeared to be quite successful. In areas selected on the basis of their geomorphologic and topographical characteristics, drilling often delivered artefacts. As such, a series of

formerly unknown sites could be detected. They are well-preserved under vegetation covers and mostly situated in specific geographical contexts: on high dry sandy soils next to (former) open water (river or fen), providing new insights into prehistoric land use.

During the second phase, an assessment of potentially valuable sites took place. In the summers of 2002 and 2003, five selected site complexes were screened systematically: Ravels-Witgoor, Opglabbeek-Ruiter-skuielen/Schaapsven/Turfven, Lommel-Maatheide, Lommel-Molse Nete, and Arendonk-Korhaan. These locations were selected because of their archaeological potential and the variety of management situations, i.e. from acutely threatened sites to locations in normally well-protected nature reserves. On each of these sites, several hectares were systematically sampled in a 5 by 6 meter grid. This approach provided sufficient information without destroying the sites in any way. One of the striking results of the assessment phase is that the sites are in no way restricted to isolated artefact scatters representing single occupations. Rather, they contain chains of scatters over hundreds, if not thousands of meters, generally along open waters.

In all, the study provided new knowledge on the location, preservation, wealth, extension, and nature of Final Palaeolithic and Mesolithic site complexes in the Campine area, and presents a new approach that can be used for further systematic surveys of prehistoric flint scatters in Flanders in order to better protect this very vulnerable part of the archaeological heritage.

BIBLIOGRAFIE

- DE BIE M. 2000a: *Het Steentijdmonument te Meer-Meirberg (Hoogstraten). Archeologisch waarderingsonderzoek, campagne 1999*, intern I.A.P.-rapport, Asse-Zellik.
- DE BIE M. 2000b: *Archeologische waardering in het Natuurinrichtingsgebied 'Het Smeetshof' te Bocholt. Prospectie en diagnose van een vroeg-mesolithisch site, campagne 2000*, intern I.A.P.-rapport, Asse-Zellik.
- DE BIE M. 2000c: Steentijdpatrimonium in Taxandria: een beschadigd verleden met toekomst? In: BASTIAENS J. (ed.), *Zand op de schop. Een archeologische kijk op de Kempen*, Oud-Turnhout, 5-14.
- DE BIE M., GULLENTOPS F. & VAN GILS M. 2003: een laat-paleolithische concentratie in een Usselo-bodem op de Maatheide te Lommel, *Notae Praehistoricae* 23, 33-37.
- DE BIE M. & VAN GILS M. 2004: *Steentijdsites op de Maatheide te Lommel. Archeologisch waarderingsonderzoek 2003*, intern I.A.P.-rapport, Brussel.
- HAMAL-NANDRIN J., SERVAIS J. & LOUIS M. 1935: Nouvelle contribution à l'étude du préhistorique dans la Campine limbourgeoise (Belgique), *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 32, 175-203.
- HEIRBAUT E. 1999: *Jong-Paleolithicum en Mesolithicum te Arendonk (Antwerpse Noorderkempen – België). Een typo- en technologische analyse van het lithisch materiaal*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- ROYMANS J. A. M. & DE DECKER S. 2001: *Ruilverkaveling Merksplas. Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart*, RAAP-rapport 695, Amsterdam.
- VAN GILS M. & DE BIE M. 2001: Prospectie en kartering van laat-glaciale en vroeg-holocene sites in de Kempen: resultaten van de boorcampagne 2001, *Notae Praehistoricae* 21, 77-78.
- VAN GILS M. & DE BIE M. 2002a: *Prospectie en kartering van laat-glaciale en vroeg-holocene sites in de Kempen. Boorcampagne 2001*, IAP-Rapporten 12, Asse-Zellik.
- VAN GILS M. & DE BIE M. 2002b: Ravels-Witgoor: intensieve boorcampagne op een uitgestrekt vroegholocene site-complex in de Kempen, *Notae Praehistoricae* 22, 83-85.
- VAN GILS M. & DE BIE M. 2003a: Een uitgestrekt Laat-Mesolithisch site-complex langs de Molse Nete in Lommel, *Notae Praehistoricae* 23, 71-73.
- VAN GILS M. & DE BIE M. 2003b: Kartering en waardering van een Mesolithisch site-complex te Arendonk 'Korhaan', *Notae Praehistoricae* 23, 67-69.
- VERBEEK C. 1998: Recente opgravingen in het "Ruilverkavelingsblok Weelde". Nieuwe epipaleolithische en mesolithische concentraties te Weelde-Eindegoorheide (prov. Antwerpen), *Notae Praehistoricae* 18, 93-99.
- VERHEYLEWEGHEN J. 1956: Le Paléolithique final de culture périgordienne du gisement préhistorique de Lommel (Province de Limbourg, Belgique), *Bulletin de la Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire* 67, 1-79.
- VERMEERSCH P.M., MUNAUT A.V. & PAULISSEN E. 1974: Fouilles d'un site Tardenoisien final à Opglabbeek-Ruiterskuil (Limbourg belge), *Quartär* 25, 85-104.
- VERMEERSCH P.M. 1975: Haltplaats van het Tjongeriaan te Lommel-Werkplaatsen, *Archeologie* 2, 64-67.